

Ukrainian-Jewish · Українсько-єврейські Discourses · дискурси

ІГОР ОПАЦЬКИЙ · Єврейське населення Умані під час
Уманський державний · Української революції 1917–1921 років
педагогічний університет · (за матеріалами щоденника
імені Павла Тичини · Петра Курінного)
igor.opatskiy@gmail.com

Abstract

This article describes the fate of the Jewish community during the Ukrainian revolution of 1917–1921. It is based on the analysis of the recently published diary of a well-known Uman lawyer and activist Petro Kurinnyi (1852–1931). Kurinnyi was born in a peasant family, received legal education in the University of St. Volodymyr in Kyiv. Since 1881, he had a legal practice at the Uman district court. At the same time, he took an active part in the public life of the town and was a member of the Uman Division of the Russian Society of the Red Cross (1881–1918), the Uman Charity Society (1890–1904), the Uman Savings and Loan Society (since 1901), and the Uman Division of Kyiv Historical Society for the Protection of Antiquities and Art Monuments (since 1913).

In his diary Kurinnyi carefully recorded everything that he had witnessed in those stormy times. Due to these records, the information about the pogroms that were happening during the revolution was supplemented. This diary documented the attitude of various Uman local administrations to the phenomenon of Jewish pogroms and their efforts to stabilize the situation.

Україна — держава з яскраво поліетнічним складом населення. Представники різних етнічних груп відіграють в українській історії величезну роль. Історія Умані, як і багатьох інших міст України, нерозривно пов'язана з його єврейською громадою. Перші поселенці-євреї з'являються тут ще в XVII ст. — одразу після заснування міста. У другій половині XVIII ст. Умань перетворюється на типовий штетл. Після того, як місто 1760 р. отримало магдебурзьке право, у ньому значно зросла кількість купців і ремісників, зокрема євреїв. 1797 р. єврейська громада міста нараховувала 1 381 осіб за загальної кількості населення 1 517. На зламі кінця XIX — початку XX ст. євреї становили 2/3 населення, у місті діяло 19 синагог. Основні віхи історії уманських євреїв, їхні звичаї та традиції розгля-

нуто у праці Шломо Шварцмана «Еврейская жизнь в Умани»¹, однак ґрунтовне дослідження цієї теми ще чекає на свого автора.

Детальний аналіз статистичних даних про населення Уманського повіту Київської губернії загалом та єврейського населення зокрема представлено в дослідженні Тетяни Кузнець «Населення Уманщини в XIX – на початку XX століття»². Згідно з даними перепису населення Російської імперії 1897 р., в Умані мешкало 17 709 осіб, які назвали рідною мовою їдиш (57% населення). Загалом в Уманському повіті чисельність єврейського населення становила 37 641 особу (11,7% населення). Проаналізувавши становий поділ єврейського населення, можна побачити, що найчисленнішим станом були міщани — 36 887 осіб. На другому місці були купці: євреї становили 82,9% купецтва повіту (463 особи та їхні сім'ї). Серед євреїв у повіті було 156 осіб, які назвали себе селянами, а серед дворянства й чиновників євреїв було 28.

За фахом єврейське населення повіту розподілялося так:

- торговельна діяльність — 46,9%;
- виробництво й обробна галузь — 28,6%;
- служба в державних і приватних закладах і установах — 18,1%;
- транспорт і засоби зв'язку — 3%.

Із цих даних видно, що найпоширенішим різновидом діяльності серед єврейського населення на Уманщині була торгівля. Майже 30% євреїв повіту працювали у виробничих і переробних галузях: виготовляли харчові продукти, обробляли деревину, шили одяг тощо. Із виробництва напоїв і продуктів бродіння, виготовлення оптичних, механічних і хірургічних інструментів, годинників та іграшок, ювелірних виробів, із переробки тютюну жили майже самі лише євреї. Найменше представників цієї етноконфесійної групи було серед співробітників органів влади, суду, поліції, збройних сил, адже політика російської влади не передбачала участі єврейського населення в управлінських структурах державного апарату. Міське уложення від 11 червня 1892 р. взагалі забороняло євреям брати участь у міських виборах і обіймати посади в органах міського управління³.

Згідно з даними перепису населення 1920 р., єврейське населення в Умані порівняно з 1897 р. зросло від 17 709 до 25 252 осіб, проте частка євреїв в етнічному складі населення міста практично не змінилася (57,1% проти 57%).

Серед публікацій про уманських євреїв помітну частину присвячено темі погромів під час революції 1905 та 1917–1921 рр. Надія Суровцова у «Спогадах» описала один з уманських погромів 1905 р., свідком якого була:

¹ Шломо Шварцман, *Еврейская жизнь в Умани* (Умань: б. и., 2012).

² Тетяна Кузнець, *Населення Уманщини в XIX – на початку XX століття* (Київ: Київський університет, 2005).

³ Кузнець, *Населення Уманщини*, 68.

...стояла величезна юрба, всередині хтось промовляв. Юрба ревла і все щільніш оточувала промовця. То були погромники, промовцем був мій батько [Віталій Суровцов — відомий уманський адвокат, намагався переконати населення не здійснювати погромів. — *I. O.*]. У юрбі було багато селян, які вночі прийшли з сіл. Хтось із клієнтів батька штовхнув його в бік: «Тікайте, пане!» — і батько щасливо вибрався з оточення. До дому було кілька десятків кроків, коні стояли запряжені... На вікна Домна [кухарка Суровцових. — *I. O.*] виставила всі ікони, а дещо позичила сусідам-євреям із майстерні. Дім стояв порожній і «православний». А ми... подалися до церковного подвір'я, до отця Кудрицького. Обійстя було повне євреїв, яких він переховував... Юрба йшла головною вулицею, на чолі походу несли урочисто царського портрета, а в хвості громили розбивали крамниці, витягали сукно і встелювали ним вулицю, пух з подушок та єврейських перин метелицею літав навкруги⁴.

Про знищені крамниці і зруйноване житло уманських євреїв 1905 р. згадували й на шпальтах польськомовної газети «Кгај»⁵.

Життя уманських євреїв під час бурхливих подій Української революції 1917–1921 рр. також здебільшого розглядають у контексті єврейських погромів. Із лаконічного запису в «Encyclopedia Judaica» можна дізнатися, що навесні та влітку 1919 р. містом проходили численні війська, які влаштовували погроми. Жертвами першого стали 170 євреїв, а наступного — 90. У цей час багато представників міського християнського населення допомагали євреям, рятуючи їх від смерті⁶. 1928 р. в Ленінграді російською мовою вийшла друком книжка Рахіль Фейгенберг «Летопись мертвого города», де наведено спогади про погроми 1919 р. в містечку Дубова Уманського повіту та самій Умані. Наймасовіші погроми в місті згадує у своїй збірці документів Володимир Сергійчук⁷. Єврейські погроми на Уманщині 1919 р. досліджує також Олена Дудник⁸. Однак у джерельній базі, яку використовували ці дослідники, бракує багатьох важливих джерел.

Нещодавно опубліковані щоденникові записи знаного уманського адвоката, громадського й кооперативного діяча, організатора недільних шкіл Петра Федоровича Курінного (1852–1931 рр.) доповнюють відомості про життя єврейської громади міста в революційну добу. Петро Курінний народився 23 листопада 1852 року в с. Свинарка Черкаського повіту Київської губернії (тепер — с. Петропавлівка Городищенського району Черкаської обл.) в селянській родині

⁴ Надія Суровцова, *Спогади* (Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 1996), 25–26.

⁵ “Na przełomie,” *Kraj*, 24 października (6 listopada), 1905.

⁶ Baruch Shohetman, “Uman,” in *Encyclopedia Judaica*, vol. 20, 2017, <http://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/uman>.

⁷ Володимир Сергійчук, *Уся правда про єврейські погроми: мовою невідомих документів і матеріалів* (Київ: Козаки, 1998).

⁸ Олена Дудник, “Єврейські погроми на Уманщині (1919)”, *Регіональні проблеми української історії* 3 (2010): 166–171.

козацького походження. Здобув юридичну освіту в університеті Св. Володимира. З 1881 р. він мав юридичну практику при Уманському окружному суді. Брав активну участь у громадському житті міста: був головою Народного товариства протипожежної боротьби, яке сам і організував, попечителем Товариства народної тверезості й церковно-парафіяльної школи, організував збір коштів для розбудови флоту. Також входив до складу Уманського відділу Російського товариства Червоного хреста (1881–1918 рр.), Уманського благодійного товариства (1890–1904 рр.), Уманського ощадно-позичкового товариства (з 1901 р.), Уманського відділу Київського історичного товариства охорони пам'яток старовини та мистецтва (з 1913 р.). Певний час він був співробітником історика Запоріжжя Аполлона Скальковського, кореспондентом часопису «Киевский Телеграф». Окрім багатьох нарисів із селянського життя, що з'являлися в центральній і місцевій пресі, Петро Курінний вів щоденник, до якого записував місцеві й загальноукраїнські події. На мій погляд, основна цінність цього джерела полягає в тому, що воно дозволяє відтворити колорит життя українського міста в революційну добу в усій його трагічності й суперечливості. Часті зміни влади (за час Української революції влада в Умані змінювалася 34 рази), розмови й настрої різних верств місцевого населення, життєві перипетії уманчан, зафіксовані на сторінках щоденника, дають змогу простежити не лише суб'єктивну думку автора щодо подій в місті, а й думки та погляди інших містян.

Основний масив інформації про уманських євреїв під час революції 1917–1921 рр. у щоденнику так чи так пов'язаний із темою погромів. Але трапляються й описи життя та звичаїв різних верств єврейської громади. 27 листопада 1914 р. Петро Курінний залишив опис Старого Базару — району міста, де селилися євреї. Описуючи враження після похорону лікаря Петра Ошеровича, автор щоденника зазначає:

Проезжая через Старый Базар г. Умани, я ужаснулся той страшной еврейской бедности, которая здесь существует... Полуразрушенные дома, обваливающиеся здания и целые улицы и из них выглядывающая страшная нищета... Трудно сказать, чем живут эти несчастные люди и зачем они так страдают? Картина этой бедности, серое плачущее небо, многолюдность скромной процессии, плетущийся по глубокой слякоти, и заунывные возгласы молитвы — все это навевает чрезвычайно грустное впечатление...⁹

18 травня 1918 р. Курінний залишив опис зовнішнього вигляду заможніших євреїв:

Сегодня, по случаю субботы, евреи идут в свой молитвенный дом, а затем торжественно возвращаются по домам... Интересно посмотреть: как они хорошо одеты, в новых, богатых костюмах, и некоторые дамы даже в золотых цепочках

⁹ Юрій Торгалo та Лариса Гарбузова, ред., *Умань і уманчани очима П. Ф. Курінного (з особистих щоденників за 1918–1929 рр.)* (Умань: Візаві, 2013), 65.

Єврейське населення Умані під час Української революції 1917–1921 років

при часах... Старики, по традиции, с длинными пейсами и в шапках с ушами, но таких уже мало... Также мало и молодежи¹⁰.

Єврейська молодь відвідує синагогу лише «аби не злити старше покоління». Причину цього Курінний вбачав у зростанні рівня освіченості населення. І серед православної, і серед юдейської молоді разом з освітою поширювалися атеїзм і матеріалістичний світогляд, вносячи нудьгу в життя людей, котрі жили очікуванням майбутнього блага. Але зазвичай у суботу на вулицях Умані та в залізничних вагонах, що відправлялися з міста, євреїв майже не було¹¹.

27 серпня 1917 року уманчани вкотре «побили горщики» з євреями. Щоправда, цього разу у прямому значенні слова. На міському базарі єврейка продала покупниці розбитий горщик, що спричинило суперечку за розрахунок. Суперечка переросла в погром. Спочатку перехожий солдат обурився поведінкою єврейки й почав бити її горщики, а у відповідь міліціонери, євреї, почали стріляти в публіку. Знялася тривога, бійка, галас, почали нищити єврейські товари:

Публика из города бежит кто куда попало, а на новом базаре идет «сражение»... Рассказывают, что во время этого погрома прибыл на место, для восстановления порядка, помощник комиссара Александр Павлович Костенков, но солдаты его жестко избивли, так как он принимал участие в погроме.

Завершуючи опис конфлікту, Курінний вдається в питання: «Вот до чего мы дожили?! Толпа не разбирает: кого она громит»¹². У жовтні того самого року серед міського населення поширювалися чутки про запланований погром. У зв'язку з цим відбулося засідання всіх представників міської влади в міській управі. Під час нього ухвалили рішення усунути будь-які приводи до зіткнень серед населення й заборонити масові народні зібрання¹³.

7 листопада 1917 р. один солдат поскаржився Курінному, що настав час, коли незрозуміло, кого потрібно бити: «Одна команда: бей большевиков; другая — бей население; третья — бей панов, бей евреев, юнкеров и так далее и что-то делается такое, чему и имени не придумаешь... А военному человеку надо кого-нибудь бить»¹⁴. Під час революції жертвами погромів, грабежів, контрибуцій та вбивств стали практично всі верстви населення: інтелігенція, міська влада, міщани, військові, учасники повстань, селяни. Незважаючи на те, що 1917 р. солдат не знав, «кого бити», згодом били всі і всіх. Знайомий Курінного, селянин Фома Капустнянський, 6 лютого 1918 р. розповів, що в їхньому селі (Краснопілка Уманського повіту) неспокійно:

¹⁰ Юрій Торгалло, *Умань і уманчани очима П. Ф. Курінного* (Умань: Сочінський, 2014), 72.

¹¹ Там само, 124.

¹² Торгалло та Гарбузова, ред., *Умань і уманчани*, 264.

¹³ Там само, 290.

¹⁴ Там само, 303.

У мене було 20 десятин землі, то вони [селяни] відібрали й залишили мені на 5 душ чогось тільки 2 ½ десятини... Що ж зробиш? Коли б хоч живому бути... А то такі ні за що, ні про що можуть убити. Позавчора в нас один убив такого хорошого солдата, так собі, задарма... А ну бачите, як я можу вбити кого схочу, і вистрілив у солдата. І вбив. Солдат прийшов на скількісь днів додому, а вчора поховали... Такий жаль! І нікому й жалітись¹⁵.

29 березня 1918 р. у щоденнику з'являється запис, що серед селян посилюються ворожі настрої щодо інтелігенції: «вони [інтелігенти] навели сюди німців. Вирізьте би всіх панів, а німців прогнать, от і було б людям добре»¹⁶.

У лютому 1918 р. в Умані панувала більшовицька влада, і цей період відзначився серед іншого численними контрибуціями, накладеними на місцеве населення, й масовими грабунками. Від цього страждали й заможні євреї. Зокрема, на власника друкарні Менделя Аврамовича Тарадая було накладено контрибуцію в 1 000 рублів¹⁷. 16 лютого того самого року ще один єврей скаржився Курінному, що більшовики пограбували в нього вина на рублів 300.

17 лютого 1918 р. більшовики полишили Умань. Після їхнього відходу до міста увійшли солдати уманських передмість зі словами: «Бачите, що це робиться? Жиди з панамі хотіли мужиків душити». Курінний засуджує подібні настрої серед селян і питає:

Где же были эти крестьяне вчера или позавчера? Они как трусы прятались от большевиков и не решались показаться, а теперь, когда большевики удрали и уже опасности нет, они идут с ружьями «усмирять жидов и панов». Горе нам с такими бестолковыми усмирителями¹⁸.

17 квітня 1918 р. на засіданні Уманського повітового продовольчого комітету обговорювали, як забезпечити єврейське населення міста продовольством. На той час склалася напружена ситуація з борошном. Голова комітету О. Філіповський, виходячи з того, що єврейське населення впродовж тижня своїх свят їсть лише мацу, забезпечував продовольством передусім його. Єврейському населенню продали 15 тис. пудів борошна, а християнському — лише 3 тис. Такий розподіл викликав низку запитань у членів комітету (серед яких був і Курінний). Підсумком стало ухвалення рішення перерозподілити продовольство через міський продовольчий комітет¹⁹.

Згідно з численними даними, пік погромів в Умані припав на весну-літо 1919 р. Цю інформацію підтверджує й щоденник Курінного. У масовій свідомості єврейські погроми асоціюються передусім із Симоном Петлюрою. Проте за-

¹⁵ Торгалю, *Умань і уманчани*, 12.

¹⁶ Там само, 55.

¹⁷ Там само, 14.

¹⁸ Там само, 27.

¹⁹ Там само, 60.

вдяки записам Петра Курінного, який був очевидцем цих подій в Умані, переконуємося, що такий підхід є спрощеним.

12 травня 1919 р. селяни-повстанці під керівництвом отамана Клименка після сутички з більшовиками зайшли в Умань. Наведемо розлогу цитату із щоденника про мету та сутність боротьби українського селянства:

...идут крестьянские повстанцы к вокзалу, а сражавшиеся с ними большевики сдаются и бегут. Через несколько минут бегут улицей крестьяне с ружьями. Сначала в виде разведки, присматриваются ко всему прохожему, чтобы узнать, не большевики ли?!

Затем появляется много крестьян с разных сторон и на колоколах начали звонить тревогу... Звонят продолжительно, а в это время увеличивается число прибывших крестьян, из коих некоторые идут... в город, в котором тихо и как будто никого нет. Приходящие крестьяне вооружены ружьями, пиками, вилами, граблями, очкурами от печки и коцюбами. На улице образовались толпы народа, колокола звонят, а на каланче воеет сирена... Заходят отдельные крестьяне в некоторые дома, в квартиры большевиков, но никого не обнаруживают... Задержали двух — русского и еврея, требуют удостоверение личности. Зовут соседа Жабоедова... Этот удостоверяет и русского отпускают, а перепуганного еврея ведут к нему домой. По всему предместью, а потом и в городе, слышны выстрелы. Но прибывающая публика разнообразится... многие идут и без ружья. Город оказался окружен крестьянами со всех сторон и выясняется, что в городе большевиков как будто нет, а еврейские дома всюду заперты. Прибывающие крестьяне наполняют улицы, но всюду раздается строгий приказ «не разбивать и не грабить» [курсив мій. — *І. О.*]. Волна крестьян так многочисленна, что на улицах становится тесно... Начались обыски, а кое-где выстрелы. В двух домах роздались выстрелы в толпу и с разрешения командующего разыскиваются винтовки... [Крестьяне] Говорят, что дожили до такого положения: ограблений, расстрелов и насилий [столько], что дальше выдержать невозможно. После прибывших вооруженных и безоружных крестьян идут возы с рыбой и прочей провизией. Причем один воз остановился у моего двора. Заходят ко мне крестьяне и просят разрешить им сложить у меня хлеб, пока они зайдут в другое место и, не ожидая разрешения, складывают. Сюда же привезли джку капусты. Для распоряжения этим продовольствием назначили старичка... лет 65-ти с иконкой на шее. Говорит, что «еще нигде не воевал, но когда надо защищать родину, я иду!». Впечатление событий чрезвычайно сильное. Не могу без слез смотреть на идущую непрерывно стихию защитников правды и родины, крестьян в свитках и солдатских сиряках. «Мы пришли не грабить, а освободить нас от грабежей, мы не бандиты, мы ищем порядка, правды и закона», — говорят они... Идут известия, что все пока идет спокойно и что сами крестьяне преследуют тех из них, которые решаются воровать или грабить еврейское имущество²⁰.

²⁰ Там само, 194–196.

Однак уже за два дні ситуація в місті змінилася:

Много убийств. Жертви — євреї. И убивают крестьяне по случаю стрельбы, открываемой ими при всяком удобном случае. Убивают штыком и вилами, «чтобы не портить патронов». Некий Яворовский (одинаково служивший и гетьманцам, и петлюровцам, и большевикам) теперь, из желания прислужиться крестьянам, ищет стариков-евреев и передает их в руки крестьян²¹.

Але все ж таки масштабного погрому вдалося уникнути завдяки представникові міської управи О. Руденку, котрий вмовляв селян не громити євреїв і не плямувати добре ім'я селянської армії.

16 травня на Уманське передмістя (там мешкав Петро Курінний) привели єврея,

который не давал для повстанческих лошадей овса, сказал кому-то: «Еще через три дня и рекой польется крепостная кровь». Возмущенные крестьяне возмущаются, что им делать? Почти вся толпа решает — расстрелять, но большинство решает отправить его в комендатуру и ведут в город его избитого, окровавленного. Иду и я в город... Здесь как будто и спокойней. На киосках вывешены объявления: «Припинити стрільбу на вулицях і нікого не стрілять під страхом великої кари». Около меня встретился один крестьянин (из нашего Предместья) и ужасно возмущается: «Єврея того повели в комендатуру, а не вбили на місті. Для чого вести? Щоб пошнирити карман?»... Захожу к часовому мастеру Пехеру... Жив и работает... Хотели убить, но один человек урезонил напавших на его квартиру: «Не убивайте, это рабочий человек!». «И меня оставили жить», — говорит Пехер. Сколько убитых евреев за три дня, никто определить не может, но некоторые определяют не менее 500... С еврейской стороны определяют не менее 1000 душ²².

17 травня керівник повсталих селян, отаман Клименко, спробував придушити антиєврейський погромний рух. Звертаючись до селян, він казав, що переслідування євреїв — несправедливе й не християнське, а вбивати їх — це поступати не по-людськи. Також отаман пригрозив повстанцям, що переслідуватиме всіх, хто грабуватиме та вбиватиме: «Если вы не согласны с моими объяснениями и требованием, то я ваше предместье оставляю в покое, но если будете идти в город на погром, буду защищать город, а вас преследовать»²³. А коли ж Клименко сказав, що серед євреїв є нещасні, котрі постраждали безневинно, селяни засипали його зухвалими вигуками й образами. Про спроби військових командирів припинити єврейські погроми свідчать і вирізки з газет цього часу, які зібрав Курінний. На одній із них надруковано наказ Головного військового комісара Уманщини Дерещука, що був державним інспектором Запорізького корпусу Армії УНР, повстанським отаманом і головою Уманського повстанкому. На-

²¹ Там само, 198.

²² Там само, 200.

²³ Там само, 202.

каз вимагав «всякі реквізиції та труси без мого на то дозволу не робити кому б то не було. А самочинні труси, реквізиції та нападки, а також безпідставна стрілянина в місті будуть нещадно каратись військово-польовим судом». Окрім цього, населенню пропонували стежити за провокаторами, котрі порушують спокій у місті, й передавати їх місцевій владі. На іншій газетній вирізці, що її зберіг Курінний, надруковано подяку міської думи отаманові Дерещуку за збереження спокою в місті²⁴.

30 липня 1919 р. в місто зайшли повстанські загони Сокола та Стецюри. Хоча повстанці тримали владу в Умані менш ніж один день, за кілька годин бійці їхніх загонів убили й вирізали 300 євреїв, не зважаючи на вік і стать, і награбували багато майна²⁵.

Викликає інтерес питання про ставлення більшовиків до євреїв. У публіцистиці поширена думка, що багато погромів відбувалися як відплата місцевого населення за участь значної частини євреїв у більшовицькому керівництві та підтримку більшовицької влади на місцях. Білогвардійці вважали євреїв більшовиками через національний склад верхівки більшовицької партії. Після втечі більшовиків із міста Курінний зазначає у своєму щоденнику, що єврейське населення, яке їх підтримувало, коли ті були при владі, швидко вивітрило свої пробільшовицькі настрої та стало українським:

Удивительный народ!.. Они приспособливаются ко всему... Как только появились большевики, евреи тот час сделались большевиками... Даже газеты сделались большевистскими... читать их противно было, а когда большевики удрали, евреи сделались настоящими украинцами, как прибывшие на смену большевикам части.

2 квітня 1919 р. до Петра Курінного приходив машиніст потяга, більшовик, який хотів винайняти квартиру. Він розповідав, що в Росії комісари — це переважно євреї, і, незважаючи на те, що бійці Червоної армії отримують пристойну платню, солдати отримали дозвіл грабувати на свою користь. Ці слова підтвердив і син Курінного — Петро Петрович Курінний, котрий став свідком того, як, попри заборону комісара грабувати, п'яні червоноармійці оббирають будинки й навіть хотіли викрасти музейні експонати, які зібрав Петро Петрович. 14 травня 1919 р. Курінний на сторінках свого щоденника звинувачує селян, що вони не можуть утриматися від виявів ворожості і злоби до єврейського населення, яке винне лише в тому, «что их безрассудная молодежь примкнула к большевизму и “издевалась над крестьянами”»²⁶.

²⁴ Документи перебувають у фонді Петра Курінного в Музеї-архіві імені Д. Антоновича УВАН у США.

²⁵ Торгалo, *Умань і уманчани*, 230

²⁶ Там само, 27, 30, 199.

Однак, хоча частина єврейської молоді й підтримувала більшовиків, єврейське населення зазнавало різноманітних утисків від радянської влади. Візник-єврей ділився такими своїми роздумами про більшовиків:

Разве это большевики? Это разбойники... Сужу по такому факту: приходит ко мне (извозчику) большевик и приказывает ехать с ним... на возражение, мол, что я «занят», он начинает кричать на меня, что я, «жидовская харя», должен ехать, а иначе исковыряет рожу! Я очень удивился и говорю ему, что нет, господин, вы не большевики... Большевики так не могут говорить... И что же? Так с угрозами я, «жидовская харя», должен был везти большевика... И он мне не заплатил... Мне, рабочему человеку... Нет — это только разбойники...²⁷

Окрім грабежів і контрибуцій більшовики влаштували й погроми. 22 травня 1919 р. вони повернули контроль над містом. Проте «уманських більшовиків» занепокоїло, коли до міста наблизився налаштований проти євреїв восьмий червоногвардійський полк. Вступивши до Умані, бійці цього полку одразу ж почали знімати золоті каблучки з рук у євреїв. Один із них у розмові з Курінним сказав, що вони діятимуть лише проти єврейського населення, а християнського не займатимуть. 27 травня стало відомо, що восьмий полк знезброює євреїв, а після цього їх грабує і б'є. «Уезжающие поезда увозят из Умани большую массу награбленного имущества, а каждый красноармеец имеет возле себя массу денег. Один рассказывает, что за месяц собрал 15 000 рублей и отослал домой: “А затем соберу столько же и поеду жениться. Деньги награбили у буржуев и у евреев”»²⁸. 4 червня серед містян поширилася інформація, що місцеві більшовики вирішили знезброїти червоногвардійський полк, але солдати з цим не згодні й погрожують у разі вимоги роззброїтися перейти на бік повстанців-селян. Звичними стали випадки, коли п'яні червоноармійці насильно тягли за собою дівчат-єврейок. Ось ще одна сцена зі сторінок щоденника: «Стоят два красноармейца, один закуривает папиросу и указывает на проходящего еврея: “этому мерзавцу голову расшибу!” — и пацает его ногой»²⁹. 14 серпня до Умані увійшов полк на чолі з Казаковим — ватажком, який спочатку служив у червоних, а потім відійшов від більшовиків і створив окрему банду, щоб грабувати й різати євреїв. У перший же день перебування в місті його банда вбила близько ста осіб, багатьох поранили й пограбували. А коли до Казакова прийшли представники Комітету громадської безпеки, просячи припинити погроми, він відповів: «Я сказал, что объявляю красный террор, и отменить не могу... Не просите напрасно и не кланяйтесь, я не пан»³⁰. Після цього банда й далі коїла злочини, вбиваючи навіть жінок і єврейських дітей. Серед уманчан поширилася чутка, що відомий своєю жорстокістю Казаков убив власну дружину й ма-

²⁷ Там само, 29.

²⁸ Там само, 209.

²⁹ Там само, 212.

³⁰ РД-12262, арк. 14, НМІУ.

тір, а тепер усюди вирізає євреїв. Також ходили чутки, що він влаштовував єврейські погроми за домовленістю з більшовиками — щоби скомпроментувати український повстанський рух. 22 серпня в містечку Дубовій Уманського повіту його повстанці вбили приватного адвоката Мойсея Бенціоновича Нестеровського, порізавши йому обличчя й відрізавши ніс і вуха³¹.

Враховуючи ці випадки жорстокості щодо євреїв у місті, логічно поставити питання, як реагувало на ці погроми неєврейське населення Умані. Його доля також була складною. Періодичні зміни влади супроводжували масові грабунки, накладення контрибуцій, реквізиція майна та розбої. Для прикладу, 29 червня 1919 р. червоногвардійці на вокзалі розстріляли жінку за те, що вона назвала їх бандитами. Однак, незважаючи на складні обставини, частими були й випадки, коли уманчани допомагали одне одному без огляду на етнічні, релігійні чи інші відмінності. Поширеною була практика, коли євреї підселялися в будинки до православних або навпаки. Комітет громадської безпеки міста виступав посередником між мешканцями міста та черговою новою владою й постійно намагався переконати її не влаштовувати погромів. Петро Курінний на зборі селян у передмісті виступав проти заборони продавати євреям будь-які продукти.

Єврейське населення також не залишалось осторонь і допомагало уманським християнам. У серпні 1919 р. червоноармійці увірвалися до розташованої в парку «Софіївка» лікарні й розстріляли 36 поранених повстанців. Після цього вони рушили до Земської лікарні, де також планували розстріляти поранених. Про ці наміри дізналися євреї, які поспішили до міської лікарні, оточили її й заявили більшовикам, що ті пройдуть до поранених тільки через їхні трупи. Таким чином вбивства поранених вдалося уникнути³².

Священик Свято-Троїцької церкви, парафіянином якої був Курінний, звернувся до вірян із промовою, де наголошував, що образи й убивства — тяжкий гріх, який засуджує церква. Він казав: «Євреї такі ж наші братя по плоті... Будем же жить с ними в мире и согласии и защищать друг друга»³³.

Під час Української революції 1917–1921 рр. уманські євреї, як і євреї в багатьох інших містах, мусили пережити нові випробування. У місті не раз траплялися масові погроми. Їх тією чи тією мірою влаштовували представники всіх сторін, які брали участь у конфлікті: червоні війська, денікінці, українські повстанські загони. Щоденникові записи уманського адвоката й кооперативного діяча Петра Курінного як очевидця подій, що відбувалися в місті, значно доповнюють відомості про життя єврейської громади Умані в цей період.

³¹ Там само, арк. 22.

³² Там само, арк. 13.

³³ Там само, арк. 9.